

ГНАТЕНКО Л.

**ПАЛЕОГРАФІЧНО-ОРФОГРАФІЧНА АТРИБУЦІЯ
УКРАЇНСЬКОЇ РУКОПИСНОЇ КНИГИ: УСТАВНІ ТА
ПІВУСТАВНІ КОДЕКСИ КІНЦЯ XIII – ПОЧАТКУ XVII ст. –
К., 2016. – 473 с.**

У радянські часи історії України було відведено роль Попелюшки, особливо щодо козацьких і більш давніх часів. Те саме сталося й з українською кодикологією та палеографією. Тому великий комплекс середньовічних українських книг залишався недостатньо вивченим і часто зараховувався до «загальної східнослов'янської спадщини». Ситуація почала змінюватися на краще після проголошення державної незалежності України,

але зміни відбуваються надто повільно. До того ж серйозною перешкодою на шляху наукових досліджень стало складне економічне становище нашої держави. І зараз серед науковців дуже мало охочих займатися складними проблемами української середньовічної палеографії XIII – початку XVII ст., що, зокрема, вимагає ретельної роботи в архівах та доброго знання досвіду палеографів, кодикологів XIX–XX ст. За таку роботу взялася Людмила Анатоліївна Гнатенко, яка плідно працює близько 30 років в Інституті рукописів Національної бібліотеки України ім. В.Вернадського. Вона вже видала низку наукових каталогів кириличної рукописної книги XII–XVI ст., які супроводжувалися ґрунтовними фаховими дослідженнями й палеографічними альбомами. Вона ж була, між іншим, у складі невеликої групи фахівців, котрі підготували до друку Пересопницьке євангеліє XVI ст. (на ньому присягають президенти України).

Наслідком багаторічної роботи дослідниці стала рецензована монографія з палеографічно-орфографічної атрибуції української уставної та півуставної книги кінця XIII – початку XVII ст. Актуальність обраної проблематики не підлягає сумніву, адже комплексна атрибуція писемного джерела, з'ясування авторства, дати та місця написання є наріжним каменем у наукових дослідженнях національної історії, писемності, мови, літератури, мистецтвознавства тощо.

Праця складається зі вступу, п'яти розділів, загальних висновків і додатків. У вступному розділі – «Історіографія та джерельна база дослідження» – уперше проведено аналіз історіографії з цього напрямку студіювань і показано, що питання атрибуції кириличної рукописної книги має багатоаспектний характер, а проблема використання орфограм як палеографічних ознак при проведенні їх атрибуції не набула системного вирішення. Авторка провела палеографічний і кодикологічний аналіз близько 1 тис. рукописних книг, серед них виявила й атрибутувала як українські

майже 300. До роботи було залучено рукописні кодекси, що зберігаються у фондах бібліотек і музеїв України та зарубіжних країн, як опубліковані, так і архівні. Кодекси, піддані аналізу, в основному зберігаються у вітчизняних сховищах (Національна бібліотека України ім. В.Вернадського, Львівська національна наукова бібліотека ім. В.Стефаніка, Наукова бібліотека Ужгородського національного університету, Закарпатський краєзнавчий музей в Ужгороді, львівські музеї), у Росії (Бібліотека Російської академії наук, Наукова бібліотека ім. О.Горького МДУ ім. М.Ломоносова, Державний історичний музей, Російська державна бібліотека, Російська національна бібліотека, Російський державний архів давніх актів), Угорщині (Національна бібліотека ім. Ф.Сечені).

У другому розділі – «Методологічні засади палеографічно-орфографічного напрямку» – авторка заклала підвалини палеографічно-орфографічного напрямку дослідження середньовічної кириличної рукописної книги, безпосередньо української. Тут вагомим здобутком є поглиблення палеографічного методу дослідження письма та вироблення нових принципів, методів, методик. Розроблено і принцип графічного буквеного узгодження в дублетних опозиціях та два нових методи.

У третьому розділі – «Атрибуційні орфограми української книжної кириличної писемності кінця XIII – початку XVII ст.» (тобто до часу опублікування перших засад правил церковнослов'янської орфографії, здійснених Мелетієм Смотрицьким у 1619 р. за рукописними джерелами українського походження) – розглянуто розвиток середньовічної української книжної писемності в контексті слов'янського середньовічного історико-культурного й реформативно-правописного процесу. Досліджено атрибуційні орфограми української книжної кириличної писемності кінця XIII – початку XVII ст. та встановлено основні критерії виявлення орфограм з атрибуційними ознаками. Доведено, що орфограми набувають атрибуційних ознак у буквених дублетних опозиціях, а це має винятково важливе значення саме для палеографічно-орфографічних студій. Запропоновано проведення атрибуції староукраїнської кириличної рукописної книги. Л.Гнатенко аргументовано доводить, що треба відмовитися від уживання термінів «давньоруський період», «давньоруська книжна писемність», які є безпосередньою калькою російських, і замінити їх визначеннями «давньоукраїнський період», «давньоукраїнська книжна писемність». Це очевидно і зрозуміло, дозволяє уникнути визнання обговорюваної спадщини як староросійської (рос. «древнерусской»). Відзначимо, що в російській історіографії термін «руський» неправомірно перекладають як «русский» або «российский».

У четвертому розділі – «Палеографічно-орфографічна атрибуція українських уставних та півуставних книг кінця XIII – початку XVII ст. за буквеними дублетними опозиціями» – напрацьовано методикку проведення палеографічно-орфографічної атрибуції українських уставних та півуставних книг указанного періоду за буквеними дублетними опозиціями, доведено значимість запропонованих до використання 11 груп атрибуційних буквених дублетних опозицій. Запропоновано використання даної методикки при

створенні в архівах, бібліотеках, музеях атрибуційних баз даних українських кирилических писемних джерел.

У п'ятому розділі – «Комплексне палеографічне та кодикологічне дослідження української кирилическої рукописної книги» – при комплексному палеографічному, кодикологічному та графіко-орфографічному дослідженні визначних українських писемних пам'яток (Лаврське євангеліє третьої чверті XIV ст., Четві-Мінеї 1489 р., Пересопницьке євангеліє 1556–1561 рр.) доведено доцільність і дієвість використання розроблених авторкою принципів та методів палеографічно-орфографічної атрибуції української середньовічної кирилическої уставної та півуставної рукописної книги, залучення атрибуційних орфограм при встановленні її часу й місця написання, мовної редакції, протографа, письма, книжної школи, скрипторію, книжників-писців тощо.

У висновках вичерпно й логічно підсумовано здобуті вагомі наукові результати. Слід підкреслити, що авторці вдалося по-новому показати тенденції розвитку писемних форм української книжності та культури, а також ідентифікувати українську спадщину, розкидані по світу рукописи, зараховані до інших слов'янських культур. Своїм дослідним досягненням авторка визнала вивчення характеру змін графічно-орфографічної системи письма української кирилическої середньовічної книжної писемності в контексті східно- й південнослов'янської книжної традиції; проведення системного аналізу використання букв і буквених знаків в орфографічній системі українських рукописних книг; визначення комплексу атрибуційних орфограм у буквених дублетних опозиціях та доведення, що в різних хронологічних періодах вони набувають палеографічних ознак.

Наприкінці книги крім значного списку використаних джерел і літератури (854 позиції), списку скорочень та ілюстрацій уміщено великий додаток (с.411–473), де у 32 таблицях представлено за хронологічними періодами атрибуційні орфограми в 11 палеографічно-орфографічних формулах. У додатку знаходимо й чимало фотографій сторінок стародавніх рукописів, якими проілюстровано динаміку змін атрибуційних орфографічних ознак.

Монографія Л.Гнатенко, як і будь-яке перше системне дослідження, не позбавлена певних вад, але їх не так уже й багато. На наш погляд, працю можна було б доповнити узагальненнями щодо авторського внеску в датування, передатування, визначення книги українського походження, повніше розкрити сутність рукописної книги як комплексного джерела, показати її історичний профіль (побутування), ареал розповсюдження та співвідношення української й інших слов'янських книг серед тих, що були переглянуті як слов'янські.

Підбиваючи підсумки, зазначимо, що монографія Л.Гнатенко – сумлінне і трудомістке дослідження, робить вагомий внесок у розвиток української кодикології та палеографії, дозволяє значно ефективніше виокремити українські рукописи кінця XIII – початку XVII ст. із масиву слов'янських і провести їх комплексну атрибуцію.

Юрій Мицик (Київ)